

Братко І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права, європейської
та євроатлантичної інтеграції
факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
ORCID: 0000-0002-8979-3232

Нашинець-Наумова А. Ю.,

доктор юридичних наук, професор, академік Академії АПН,
заступник декана з науково-методичної та навчальної роботи
факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
ORCID: 0000-0002-5811-7733

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

ENVIRONMENTAL PROTECTION MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW

У статті розглядаються актуальні питання сучасної стандартизації в сфері захисту навколишнього середовища у контексті міжнародного екологічного права. Міжнародно-правове регулювання менеджменту організацій в сфері охорони навколишнього середовища на основі міжнародних екологічних стандартів в останні роки стає все більш актуальним, оскільки вирішує різноманітні завдання природокористування, пов'язані з державною екологічною політикою, а також партнерськими відносинами між підприємствами та урядами держав при вирішенні питань глобального сталого екологічного розвитку. У цій сфері міжнародної діяльності особливу роль відіграють міжнародні державні та недержавні організації. Правотворча діяльність неурядових організацій у сфері захисту навколишнього середовища охоплює широкий спектр регулювання суспільних відносин та заслуговує на ретельне вивчення. У статті також розглянуто юридичну природу міжнародних екологічних стандартів, їх ознаки та специфіку формування міжнародних екологічних стандартів у системі управління діяльністю організацій як інституту міжнародно-правового регулювання відносин. Проаналізовано діяльність міжнародних організацій-розробників міжнародних екологічних стандартів та систем управління діяльністю підприємств в сфері охорони навколишнього середовища.

Вирішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату є викликом для всього людства. Процеси стандартизації у глобалізованому світі відіграють значну роль та давно вийшли за рамки окремих держав. Міжнародні екологічні стандарти застосовуються на міждержавному та національному рівнях та є основою комплексного підходу вирішення проблем захисту навколишнього середовища через встановлення технічних вимог та вдосконалення системи управління організаціями, які спонукають організації всіх форм власності впроваджувати ефективні екологічні програми відповідно до сучасних екологічних вимог та зменшення негативних наслідків їх діяльності на навколишнє середовище.

Говорячи про технічні аспекти застосування екологічних стандартів управління, слід підкреслити політичне значення систем державного управління у сфері захисту навколишнього середовища, націленого на більш сталий та стійкий розвиток міжнародного співтовариства, у якому економічний розвиток та підвищення добробуту збалансовано з піклуванням про соціальні аспекти навколишнього середовища та вирішення проблем зміни клімату.

Ключові слова: міжнародне екологічне право, міжнародний стандарт, міжнародний екологічний стандарт, стандартизація систем управління, екологічний менеджмент.

The article considers current issues of modern standardization in the field of environmental protection in the context of international environmental law. International legal regulation of the management of organizations in the field of environmental protection based on international environmental standards has become increasingly relevant in recent years, as it solves diverse environmental management tasks related to state environmental policy, as well as partnership relations between enterprises and governments of states in solving issues of global sustainable environmental development. In this area of international activity, international state and non-state organizations play a special role. The law-making activity of non-governmental organizations in the field of environmental protection covers a wide range of regulation of public relations and deserves

careful study. The article also considers the legal nature of international environmental standards, their features and the specifics of the formation of international environmental standards in the system of management of the activities of organizations as an institution of international legal regulation of relations. The activities of international organizations-developers of international environmental standards and systems of management of the activities of enterprises in the field of environmental protection are analyzed.

Solving the problems associated with climate change is a challenge for all of humanity. Standardization processes in the globalized world play a significant role and have long gone beyond the scope of individual states. International environmental standards are applied at the interstate and national levels and are the basis of an integrated approach to solving environmental protection problems through the establishment of technical requirements and improving the management system of organizations, which encourage organizations of all forms of ownership to implement effective environmental programs in accordance with modern environmental requirements and reduce the negative consequences of their activities on the environment.

Speaking about the technical aspects of the application of environmental management standards, it is necessary to emphasize the political importance of public administration systems in the field of environmental protection, aimed at a more sustainable and resilient development of the international community, in which economic development and increased well-being are balanced with concern for the social aspects of the environment and solving climate change problems.

Key words: *international environmental law, international management standard, international environmental standard, standardization of management systems, environmental management.*

Питання екологічного менеджменту організації у контексті охорони навколишнього середовища розглядали у своїх роботах вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, В. Андрейцев, Ю. Шемшученко, О. Шомпол, Т. Джерінг досліджували питання стандартизації та застосування міжнародних екологічних стандартів. Юридичну природу та місце міжнародних стандартів у класифікації норм міжнародного права розглядалися у роботах таких юристів-міжнародників як К. Сандровський, О. Київець. О. Тіунов.

Юридична енциклопедія визначає поняття стандарт (від англійського «Standart» – це норма, зразок) як різновид документу, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила поведінки, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи результатів такої діяльності, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі [1, с. 614].

Міжнародні стандарти присутні у багатьох сферах правового регулювання. Зокрема, в рамках міжнародного-правового регулювання відносин можна виділити наступні види міжнародних стандартів:

– організаційно-технічні стандарти, що застосовуються як регламенти для виконання вимог та забезпечення технічних характеристик об'єкту відносин;

– правові стандарти, що визначають юридичні підходи до врегулювання відносин між суб'єктами права або формуванні правового режиму;

– стандарти управління, в тому числі стандарти екологічного менеджменту.

На національному рівні поняття стандарт розглядається як елемент системи правового регулювання сфери публічних відносин. Відповідно до Закону України «Про стандартизацію» від 05.06.2014 р. стандартом визначається нор-

мативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [2].

Відповідно до п. 2 статті 5 Закону України «Про стандартизацію» до об'єктів стандартизації відносяться:

– матеріали, складники, обладнання, системи, їх сумісність;

– правила, процедури, функції, методи, діяльність чи її результати, включаючи продукцію, персонал, системи управління;

– вимоги до термінології, позначення, фасування, пакування, маркування, етикетування тощо [2].

Академік Ю. Шемшученко звертає увагу на важливість використання природних ресурсів з додержанням та виконанням вимог, норм та стандартів, визначених законодавством України, виділяючи стандарти як важливі компоненти нормотворення [3, с. 269–290].

Український вчений В. Андрійцев у своїй роботі «Екологічне право України» приділяв увагу дослідженню питань управління природо-користуванням і охорони навколишнього природного середовища, відзначаючи вирішальну роль держави та органів самоуправління у цих процесах [4, с. 35–36]. Застосування міжнародних стандартів як інструменту міжнародно-правового регулювання відносин підкреслює важливість досягнення результатів на основі імплементації нормативно-правових документів рекомендаційного характеру.

Український дослідник К. Сандровський підкреслював, що основною причиною появи таких актів є регулювання організаційно-технічних питань відповідно до специфіки діяльності міжнародних організацій. Професор К. Сан-

дровський зауважував, що технічні стандарти поступово стають універсальним правовим механізмом забезпечення виконання міждержавних зобов'язань [5, с. 55].

На думку юриста-міжнародника О. Київець слід розрізняти певні відмінності правових стандартів у контексті їх зародження та процесу розвитку та безпосереднього рівня їх застосування. Стандарти можуть формуватися як всередині держави (національні стандарти), так і на рівні міждержавного спілкування – регіональному або універсальному (міжнародні стандарти). Професорка О. Київець виділяє різні вектори руху правових стандартів. Так, деякі стандарти на рівні національної правової системи стають міжнародними, і навпаки [6, с. 405].

Українська дослідниця О.А. Шомпол розглядає процес застосування міжнародних стандартів у національному законодавстві України в сфері забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та охорони життя і здоров'я людини одним із етапів адаптації законодавства України до законодавства ЄС, що має певні особливості. Так, О. Шомпол виділяє застосування наступних видів міжнародних екологічних стандартів: стандартів якості навколишнього середовища, екологічних стандартів продукції, стандартів технологічних процесів, що включають стандарти емісії забруднення навколишнього середовища, екологічні стандарти проектування промислових підприємств, екологічні стандарти експлуатації об'єктів [7, с. 97–98].

Український юрист-міжнародник О. Тіунов зазначає, що значна кількість міжнародних стандартів за рівнем своєї юридичної сили диспозитивні, що вказує на право держав при врегулювання відносин замінювати їх, відмінити або вводити новий стандарт [8, с. 11].

На важливий зв'язок між міжнародними угодами у сфері захисту навколишнього середовища та стандартами вказує британський вчений Томас Джерінг. Дослідник пов'язує системи договорів, що застосовуються у якості основи захисту навколишнього середовища, для встановлення суттєвих правил та стандартів регулювання суспільних відносин через взаємодію з міжнародними організаціями, створеними для постійного спілкування та прийняття рішень [9, с. 468].

Зобов'язання держав у сфері захисту навколишнього середовища посилюються разом із зростанням наукових і технологічних знань про певну проблему та відображаються у відповідних стратегіях зменшення забруднення навколишнього середовища. У цій системі зобов'язань суб'єктів міжнародного права міжнародні екологічні стандарти забезпечують їх динамічне та добросовісне виконання. При цьому застосування системи міжнародних стандартів як взаємопов'язаних нормативних документів, що

встановлюють різноманітні вимоги та правила до об'єкту (об'єктів) правового регулювання дозволяє проводити уніфікацію правового регулювання відносин на міждержавному рівні.

Правотворчу діяльність міжнародних організацій у сфері стандартизації ми можемо умовно розділити на наступні взаємопов'язані напрямки:

- створення стандартів технічного характеру, спрямованих на впорядкування та уніфікацію діяльності установ в рамках окремих сфер відносин на національному та міждержавному рівні;

- створення стандартів поведінки (в тому числі стандарти системи управління), які встановлюють умови або вимоги щодо реалізації міжнародно-правових документів та норм-принципів міжнародного права.

- Відповідно до запропонованих напрямків правотворчої діяльності за критерієм юридичної сили можна виділити наступні види екологічних стандартів:

- екологічні стандарти, що містять обов'язкові вимоги та деталізують окремі положення законів та є основою для розробки технічних регламентів. Вони забезпечують нормативно-правове регулювання на рівні національного екологічного законодавства;

- екологічні стандарти, що є рекомендаційними і не містять обов'язкових норм, проте, сприяють покращенню роботи підприємств та організацій, дозволяють розширити їх іміджеві можливості.

При розробці міжнародних стандартів екологічного управління міжнародні неурядові організації спираються на зацікавленість установ та організацій в оцінюванні й поліпшенні екологічних характеристик їх діяльності, а також спрямованість організацій на створення умов ефективної комунікації з суспільством та вплив їх організації на навколишнє середовище. Міжнародні екологічні стандарти пропонують поліпшення екологічних характеристик діяльності установ та організацій шляхом:

- розробки та реалізації екологічної політики та екологічних програм модернізації;

- систематизованого та об'єктивного моніторингу параметрів діяльності всіх підрозділів організації;

- надання населенню екологічної інформації про підприємство та її діяльність у сфері захисту навколишнього середовища.

Особливу роль у розвитку та формуванні системи екологічного менеджменту відіграв Британський інститут стандартизації (Великобританія). Британський інститут стандартизації розробив стандартизовані рекомендації екологічного управління організаціями як пропозицію для застосування на добровільній основі. Британський стандарт BS 7750 (British Specification for Environmental Management Systems) 1992 року був першим екологічним стандартом системи

управління. Рекомендації цієї розробки базувались на прагненні створити ефективну систему управління екологічними аспектами будь-якої діяльності та проведення екологічного аудиту [10, с. 8]. Цей стандарт поклав початок розробки та впровадження міжнародних екологічних стандартів у сфері управління та моніторингу використання природних ресурсів підприємствами та організаціями. Вважається, що схема екологічного менеджменту і аудиту EMAS (Eco-Management and Audit Scheme), що була розроблена як уніфікована система для держав-членів Європейського Союзу в першій половині 1990-х рр., базувалась саме на британському стандарті BS 7750. На основі EMAS у 2009 році Європейським Союзом був прийнятий Регламент (ЄС) № 1221/2009 Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 року «Про добровільну участь організацій у схемі еко-менеджменту та аудиту» [11].

Екологічний стандарт EMAS Європейського Союзу має регіональний характер і діє по відношенню до країн-членів ЄС. EMAS сприймається учасниками відносин як схема управління, певний алгоритм дій, що допомагає організаціям самостійно та постійно покращувати свої показники у сфері захисту навколишнього середовища. Популяризація глобального механізму EMAS, оновленого у 2023 році, дає можливість організаціям будь-якої країни застосовувати інструкції та приклади ефективного використання цієї розробки для вдосконалення своєї діяльності на прикладах інших успішних організацій.

Екологічний стандарт EMAS має низку переваг, зокрема, підвищення продуктивності роботи організації, зниження експлуатаційних витрат за рахунок економії електроенергії та сировини, зменшення кількості відходів, конкурентні переваги на ринку товарів, робіт та послуг та покращення іміджу серед клієнтів тощо. Суттєвою перевагою є можливість приймати участь у міжнародних тендерах, що містять умови відповідності екологічним стандартам.

Наступним кроком у напрямку екологічної стандартизації сучасних систем управління організаціями стали дві важливі події, які виявили необхідність застосування міжнародних екологічних стандартів у сфері торгівлі та захисту навколишнього середовища, а саме: Уругвайський раунд переговорів в рамках Генеральної угоди з тарифів та торгівлі та Конференція ООН по довкіллю та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) В результаті Уругвайського раунду переговорів та Конференції ООН по довкіллю та розвитку у 1993 році було прийнято рішення про створення ISO (Міжнародної організації стандартизації), що на сьогодні має розгалужену структуру та займає провідну роль у вирішенні питань стандартизації та метрології у світі. ISO як неурядова організація користується консуль-

тативним статусом ООН і є найбільшою міжнародною організацією в галузі стандартизації з широкого кола питань. До складу цієї міжнародної неурядової організації входять 170 національних органів стандартизації, в тому числі і України [12].

ISO розроблено систему стандартизації управління організаціями на основі взаємопов'язаних стандартів серії ISO 14000. Серія стандартів 14000 встановлює вимоги до системи управління навколишнім середовищем на рівні держав, і при цьому цільовою групою стандартів управління є державні установи, організації, виробничі підприємства, бізнес-спільнота, які впливають на суспільне життя. У структурі ISO 14001 розробку міжнародних стандартів системи екологічного управління забезпечує технічний комітет ISO/TC 207 «Екологічне управління» [13].

Базовими принципами побудови системи управління виступає: державна екологічна політика, що відповідає конвенційним механізмам міжнародного екологічного права та передбачає планування на всіх рівнях соціальної взаємодії між учасниками відносин, встановлення цілей та створення програм для їх досягнення; реалізацію цих програм, моніторинг та перевірка реального стану дотримання організацією екологічних стандартів.

Вертикаль державного управління, запропонована у серії стандартів ISO 14000, відображає сучасну систему державного екологічного менеджменту [14]. ISO пропонує організаціям та державам низку взаємопов'язаних нормативно-правових актів у формі окремих стандартів, що забезпечують дієвість та шляхи досягнення позитивного результату на основі уніфікованих вимог до управління організацією та моніторингу її екологічної сфери діяльності. Дотримуючись екологічних стандартів управління організації можуть підвищити свою екологічну ефективність, зменшити викиди шкідливих речовин і, таким чином, вносити свій вклад у глобальні зусилля по боротьбі зі зміною клімату. Так, ДСТУ EN ISO 14006:2021 «Системи екологічного управління. Настанови щодо запровадження екологічного проектування» (EN ISO 14006:2020, IDT; ISO 14006:2020, IDT) на стадії розгортання організацією певної діяльності може застосовувати керівні настанови для систематизованого та структурованого підходу до процесу екологічного планування в рамках системи екологічного управління, які відповідають базовому стандарту ISO 14001. Це дозволяє уникнути зайвих та хибних кроків у поточній діяльності організації та отримати позитивні результати екологічної сталості.

Таким чином, прийняття екологічних стандартів у сфері управління значною мірою визначило подальші шляхи правового регулювання сталого екологічного розвитку держав, і на сьогодні

є дієвим міжнародно-правовим інструментом охорони навколишнього середовища та ефективного природокористування. Міжнародні екологічні стандарти та імплементація цих стандартів у національне екологічне право об'єднує спільні зусилля держав, міжнародних урядових та неурядових організацій у створенні комплексного підходу до охорони довкілля.

Міжнародні стандарти, прийняті у національне законодавство у якості нормативно-правового документу, значно спрощує їх застосування та сприяє розвитку нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва у багатьох сферах. Переваги застосування у міжнародних відносинах стандартів вказують на перспективу їх застосування як інструменту міжнародно-правового регулювання.

Завдяки міжнародним екологічним стандартам управління отримання бажаних результатів в питаннях екологічної безпеки та ефективного природокористування вирішуються на основі взаємовигідного співробітництва між учасниками правовідносин та створенні ефективної системи управління.

Застосування міжнародних екологічних стандартів усуває проблеми фрагментації міжнародного екологічного права, яка обумовлена наявністю окремих спеціальних режимів цієї

галузі права, оскільки міжнародний екологічний стандарт спрямований на уніфікацію правового регулювання, що дозволяє застосовувати однакові підходи до вирішення проблем забруднення довкілля та захисту навколишнього середовища.

В рамках країн Європейського Союзу активно діє схема екологічного менеджменту і аудиту EMAS, що підтримується Європейською комісією як стандарт екологічного менеджменту.

Стандарти серії ISO 14000 містять уніфіковані алгоритми управління у сфері екологічного менеджменту, що підкреслює системний підхід до розв'язання проблем охорони навколишнього середовища на рівні держав, організацій та підприємств. Застосування міжнародних екологічних стандартів управління ISO 14000 має низку суттєвих переваг і цим визначає зацікавленість держав та організацій у застосуванні міжнародних екологічних стандартів системи управління у їх діяльності.

Необхідно також зазначити, що і підприємства, що працюють за стандартом ISO 14000, і громадськість повинні ясно уявляти, що основні переваги пов'язані не з формальною сертифікацією, а з відкритою добровільною демонстрацією всім зацікавленим сторонам планів, організації та результатів діяльності у системі екологічного менеджменту.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія. Т. 5: П–С / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) Юридичні і політичні науки 671 та ін. К.: Укр. енцикл., 2003. С. 614.
2. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 №1315-VII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 20.11.2024). назва з екрана.
3. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 4. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / Ю. С. Шемшученко, А. П. Гетьман, В. І. Андрейцев [та ін.]; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Х.: Право, 2013.
4. Андрійцев В.І. Екологічне право України: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Х.: Право, 2009. 328 с.
5. Сандровський К.К. Міжнародне митне право. К: Товариство «Знання», КОО, 2009. 461 с.
6. Київець О.В. У пошуках міжнародного права: переосмислюючи джерела / О.В. Київець. Кам'янець-Подільський: ПП «Видавництво «Оіюм», 2011. 480 с.
7. Шомпол О.А. Вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань / Дисертація на здобуття наук. ступеня к.ю.н.; спеціальність 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право/ Шомпол Олена Анатоліївна/. КНУ ім. Тараса Шевченка. К.: 2013. 243 с.
8. Тіунов О. Правові стандарти як засіб регулювання міжнародних та внутрішньодержавних відносин / О. Тіунов // Право України. 2013. №2. С. 5–20.
9. Kiss A., Shelton D. International Environmental Law. Charter 20 Treaty-making and Treaty Evolution Thomas Gehring p. 469–496. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/40932507_International_Environmental_Law (дата звернення 24.11.2024)
10. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти: посібник / С.В. Берзіна, І.І. Ярьєковська та ін. К: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 134 с. (Бібліотека екологічних знань)
11. Регламент (ЄС) № 1221/2009 Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 року «Про добровільну участь організацій у схемі еко-менеджменту та аудиту» Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009R1221> (дата звернення 20.11.2024)
12. ISO: Global standard for trusted goods and services. Режим доступу: <https://www.iso.org/home.html> (дата звернення 20.11.2024)

13. ISO 14001:2015 (переглянуто та підтверджено у 2021 році) Режим доступу: <https://www.iso.org/standard/60857.html> (дата звернення 20.11.2024)
14. Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування: ДСТУ ISO 14001:2015 (ISO 14001:2015, IDT) Режим доступу: chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://quality.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3-ISO_14001-2015-.pdf (дата звернення 20.11.2024)